

فصلنامه مطالعات سیاسی

سال نهم، شماره ۳۵، بهار ۱۳۹۶

صفحات ۷۶-۵۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۹/۱۱؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۱۲/۱۵

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته‌ای دولت یازدهم

حسن عابدینی* / دکتر جهانبخش ایزدی**

چکیده

این مقاله با هدف پاسخ به این پرسش صورت گرفت که متغیرهای داخلی چه نقشی در سیاست گذاری هسته‌ای دولت یازدهم داشته است؟ مبنای نظری تحقیق نیز مبتنی بر نظریه جیمز روزنا در تصمیم گیری سیاست خارجی است که معتقد است تغییر رفتار سیاسی حکومت‌ها به مجموعه‌ای از عوامل پنج‌گانه شامل متغیر شخصیت تصمیم گیرنده، متغیر نقش و جایگاه تصمیم‌گیرنده، متغیر ساختار حکومتی، متغیر محیط داخلی و متغیر نظام بین‌الملل وابسته است. فرضیه اصلی هم این است که دولت یازدهم جمهوری اسلامی ایران تحت تاثیر متغیرهای داخلی با اتخاذ رویکرد تعاملی، تغییر مذاکره کنندگان و چینش جدید نهادی، بستر دستیابی به توافق هسته‌ای را فراهم آورد. برای اطمینان از نتایج حاصل این پژوهش اقدام به اعتبار سنجی از طریق توزیع پرسشنامه میان شماری از چهره‌های سیاسی، دانشگاهی و رسانه‌ای شد. این افراد بیشترین مقاله یا اظهار نظر موافق یا مخالف را در جریان مذاکرات هسته‌ای داشته‌اند. خبرگان موضوع هسته‌ای، میزان تاثیر هر یک از مولفه‌های تغییر مذاکره کنندگان، جایجایی نهادی و سیاست تعاملی دولت یازدهم و محیط داخلی و پیرامونی را بیان می‌کنند. تجزیه و تحلیل، داده پرسشنامه‌ها، فرضیه پژوهش را تایید می‌نماید.

کلید واژه‌ها

مذاکرات هسته‌ای، دولت یازدهم جمهوری اسلامی ایران، متغیرهای داخلی، الگوی سیاست گذاری.

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش سیاست گذاری عمومی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
abedinihsn@gmail.com

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۱. بیان مساله

فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که در دوره‌ای ۱۲ ساله بر روابط جمهوری اسلامی ایران و شش قدرت بزرگ که هر پنج عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل را نیز شامل می‌شود، سایه افکنده است. این موضوع علاوه بر مناسبات سیاسی، جنبه‌های دیگر روابط ایران با اروپا، روسیه، چین و حتی سایر کشورها را نیز تحت الشعاع قرار داده است. فعالیت هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران زمانی به یک موضوع جنجالی تبدیل شد که سازمان مجاهدین خلق (منافقین)، تصاویر ماهواره‌ای که از سوی نهادهای جاسوسی غربی در اختیار آن قرار داده بودند را منتشر کرد. این گروه مدعی شد که ایران در پی برنامه هسته‌ای مخفی است.^۱ کشورهای غربی به رهبری آمریکا آنچه که دنبال می‌کردند برچیدن تاسیسات هسته‌ای ایران است به‌گونه‌ای که رییس جمهور باراک اوباما تاکید کرد: «اگر ما می‌توانستیم گزینه ای ایجاد کنیم که در آن ایران تک تک پیچ و مهره‌های برنامه هسته‌ای اش را برچیند و احتمال داشتن برنامه هسته‌ای را برای همیشه فراموش کند و بدین طریق از توانمندی‌های نظامی اش نیز خلاص شود، این گزینه را در پیش می‌گرفتیم. اما من می‌خواهم مطمئن شوم که همه متوجه موضوع شده‌اند - این که آن گزینه خاص وجود ندارد.» (اوباما، ۱۶ آذر ۱۳۹۲، کنفرانس سالانه مرکز سابان در موسسه بروکینگز). توقف^۲، برچیدن کامل^۳، اوراق کردن^۴ و نابودی^۵ هدف راهبردی قدرتهای موثر غربی بوده اما جمهوری اسلامی ایران همواره در چارچوب مقررات پیمان منع گسترش^۶ بر حقوق هسته‌ای خود از جمله چرخه کامل سوخت اهتمام داشته است (احمدیان و احمدی، ۱۳۹۲).

ضرورت‌های انجام تحقیق: موضوع هسته‌ای در زمره طولانی‌ترین مناقشه بین‌المللی خارج از روابط قدرت‌های بزرگ، پس از دوران جنگ سرد قلمداد می‌شود. شش قدرت جهانی هم بصورت مستقیم درگیر آن هستند که از این نگاه هم، کم نظیر تلقی می‌شود. تحریم‌های

۱. علیرضا جعفرزاده، سخنگوی سازمان مجاهدین خلق (منافقین) در کنفرانس مطبوعاتی در پاریس گفت: جمهوری اسلامی ایران در نطنز و اراک تاسیسات اتمی درست کرده است. انستیتوی امنیت علمی و بین‌المللی عکس‌هایی از تاسیسات نطنز را، به عنوان مرکز غنی‌سازی اورانیوم، منتشر کرد (خبرگزاری ها، ۲۳ مرداد ۱۳۸۱).

2. Pause
3. Roll Back
4. Dismantle
5. Destory
6. Non-Proliferation Treaty

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

اعمالی بر ضد ایران در موضوع هسته‌ای نیز نه فقط بر اقتصاد کشور بلکه بر بسیاری از کشورهای دیگر هم بصورت مستقیم و غیر مستقیم تاثیر داشته است. بحران هسته‌ای جزئی از تاریخ معاصر ایران است که پیامدهای دیپلماتیک، امنیتی و اقتصادی آن بسیار گسترده است. بررسی علمی روند سیاست گذاری، این فرصت را نه فقط به بازیگران می دهد تا تصمیم گیری در قبال موضوعات گوناگون را تا حدود زیادی پیش بینی کنند بلکه زمینه برای تحلیل رفتار آینده تصمیم گیران با ضریب خطای اندک را فراهم می کند.

اهداف اصلی و فرعی: ارائه الگویی از مذاکرات جمهوری اسلامی ایران با نمایندگان گروه ۵+۱ که پس از دو سال به توافق برجام منجر شد برای بهره گیری از تجارب مثبت و منفی آن در موضوعات مشابه در زمره اهداف اصلی این تحقیق است. شناخت و تبیین مولفه‌های اصلی رسانه ای و غیر رسانه ای موثر بر مذاکرات ۵+۱، شناخت و تبیین ساز و کار نهادهای جمهوری اسلامی ایران در مذاکرات هسته‌ای و مستندسازی روندهای مذاکره در موضوع پیچیده هسته‌ای با شش قدرت بزرگ تا برای آیندگان درس آموز باشد نیز از دیگر اهداف فرعی این پژوهش تلقی می‌شود.

پرسش اصلی این هست که متغیرهای داخلی چه نقشی در سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم داشته است؟ بر این اساس و متناسب با سوال اصلی، فرضیه تحقیق این است که دولت یازدهم تحت تاثیر متغیرهای داخلی با اتخاذ رویکرد تعاملی، تغییر مذاکره کنندگان و چینش جدید نهادی، بستر دستیابی به توافق هسته‌ای (برجام) را فراهم کرد. در این پژوهش تلاش می‌شود، تصمیم گیری دولت یازدهم در حوزه هسته‌ای براساس پیش نظریه جیمز روزنا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. روزنا با ارائه پیش نظریه سیاست خارجی و همچنین مدل پیوستگی سیاست خارجی زمینه را برای اتصال دو سطح تحلیل خرد و کلان فراهم نمود.

۲. پیشینه تحقیق

جست وجویی که در کتاب‌ها و مقالات علمی صورت گرفت بیانگر آن است که به‌صورت مستقیم، پژوهشی در زمینه نقش متغیرهای داخلی در سیاست گذاری هسته‌ای دولت یازدهم انجام نشده است. برخی از منابع که به لحاظ موضوعی به این بحث پرداخته‌اند، به‌عنوان پیشینه پژوهش و کمک کننده در پیشبرد تحقیقات انتخاب گردیده‌اند.

تحقیق فرا رو تفاوت‌هایی با پژوهش‌های پیشین دارد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. به علت تازه بودن توافق، این نخستین پژوهشی است که «نقش متغیرهای داخلی در الگوی سیاست گذاری مذاکرات هسته ای دولت یازدهم» را با نگاهی علمی مورد کنکاش قرار می دهد.
 ۲. این مقاله به ارائه الگوی تصمیم گیری می پردازد و در مقام ارزیابی نتیجه مذاکرات هسته ای جمهوری اسلامی ایران در قبال گروه ۱+۵ نمی باشد.
 ۳. این مقاله مستلزم بررسی تاریخ ۱۲ ساله مذاکرات دامنه دار هسته ای نبوده و فقط معطوف به چگونگی تصمیم گیری در دولت یازدهم می باشد.
- همچنین در این پژوهش تلاش می شود تا سیاستگذاری هسته ای دولت یازدهم براساس پیش فرضیه جیمز روزنا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

۳. چارچوب نظری

در تجزیه و تحلیل سیاست خارجی دولت ها در نظام بین الملل نظریه های گوناگونی وجود دارد که برخی از آن ها بهره گیری توأمان از دو سطح تحلیل خرد و کلان را مناسب تر می دانند و در حقیقت به دنبال پلی برای ارتباط میان این دو سطح هستند. یکی از مهم ترین نظریه پردازانی که با ارائه پیش نظریه سیاست خارجی خود و همچنین مدل پیوستگی سیاست خارجی، زمینه را برای اتصال دو سطح تحلیل خرد و کلان فراهم کرده، جیمز روزنا است. در همین راستا وی در سطح تحلیل خرد به چهار عامل فرد (شخصیت فردی تصمیم گیرندگان)، نقش، متغیرهای حکومتی و عوامل اجتماعی توجه داشته و به این عوامل، عامل مهم محیط بین المللی را نیز در سطح کلان اضافه نموده است (Rosenau, 1971 : 98). اگر چه هر یک از این منابع عامل تاثیرگذار مستقلی بر سیاست خارجی است اما به تنهایی قادر نیست رفتار و سو گیری آن را تعیین کند. میزان تاثیر گذاری هر یک از این متغیرها هم ثابت نیست و تابعی از شرایط زمانی و مکانی و حوزه های موضوعی گوناگون است. برخی از عناصر مانند وضعیت جغرافیایی پیشینه تاریخی یا فرهنگ سیاسی بادوام است بنابر این در یک دوره ۱۲ ساله تغییرات چندانی نمی کند بنابر این اثر آن در سیاست گذاری دست کم با اغماض ثابت فرض می شود اما برخی متغیرها فردی و بین المللی که حالت پویا دارد موجبات تغییر در سیاست خارجی را فراهم می سازد (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۹۳ : ۶۸).

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

۳-۱. منابع فرد: خصوصیات منحصر به فرد تصمیم گیر و نخبگان، یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر چگونگی شکل گیری و جهت گیری سیاست خارجی دولت‌ها در عرصه نظام بین الملل است. این متغیر تمامی جنبه‌های تصمیم گیرندگان یعنی ارزش‌ها، استعدادها و تجربیات پیشین وی را شامل می‌شود که گزینه‌های سیاست خارجی و یا رفتارشان را از دیگر تصمیم گیرندگان متمایز می‌کند. روزنا بر این عقیده است که تصمیم‌های متخذه از ناحیه یک شخص با تصمیم‌های شخص دیگر در همان موقعیت به خاطر توانایی‌ها و روحیات متفاوتشان، متفاوت می‌باشد. خصیصه‌های هر شخص به دو گروه ذاتی و اکتسابی تقسیم می‌شود. دوراندیشی در مقابل عصبانیت، احتیاط در مقابل با عجله، مصلحت اندیشی در مقابل با جزم گرایی، تواضع در برابر تکبر، احساس برتری در برابر احساس حقارت، خلاقیت در برابر تخریب گری، اعتماد به نفس در برابر روان پریشی، شجاعت در مقابل با ترس، تساهل در برابر تفقید، قاطعیت در برابر تذبذب در زمره خصوصیات فردی سیاستگذاران است که تأثیر انکارناپذیری در سیاست گذاری دارد (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۹۳: ۷۱).

۳-۲. منابع نقش: متغیر نقش بدین معناست که مسؤولان دولتی بدون توجه به خصوصیت فردی و انحصاری که در متغیر فرد به آن‌ها اشاره شد، با تکیه بر سمت و جایگاهی که در حکومت دارند نسبت به موضوعات از خود واکنش نشان می‌دهند.

۳-۳. متغیرهای حکومتی: این متغیر به جوانب ساختاری دولتی اطلاق می‌شود. ساختار پیچیده یک دولت، روابط سازمان‌های درون دولتی و در نهایت، کارشناسان و متخصصان درون یک تشکیلات، تدوین کننده و ارائه دهنده پیشنهادها و خطوط کلی تصمیم‌گیری در سیاست خارجی می‌باشد و هیچ تصمیم گیرنده ای قادر نیست فارغ از این ملاحظات تصمیم‌گیری نماید. منظور از این متغیر، نوع سیستم تصمیم‌گیری موجود در یک کشور و تأثیر این روش و سازوکار بر سازمان‌های دارنده استانداردهای هدایت شده و برنامه ریزی شده است که منجر به تصمیم‌گیری یا سیاست گذاری می‌شود (سیف‌زاده، ۱۳۷۵).

۳-۴. متغیر اجتماعی: این متغیر در اصل تمامی جوانب غیردولتی یک جامعه را شامل می‌شود که در روند اتخاذ تصمیم‌های سیاست خارجی دخیل است. ارزش‌های حاکم بر یک جامعه ملی، گروه‌های ذی نفوذ و فشار، رسانه‌ها و دیگر موارد در این قالب می‌گنجد.

۳-۵. **متغیرهای بین‌المللی:** این متغیر شامل اتفاقات، محدودیت‌ها و مقدوریت‌های محیطی و بین‌المللی است که در خارج از یک جامعه و دولت رخ می‌دهد و گزینه‌های سیاست خارجی دولت‌ها و تصمیم‌گیر آن‌ها را محدود و یا مشروط می‌کند (Resenau, 1966: 27-29).

این تحقیق با رویکرد توصیفی و تحلیل محیطی انجام می‌شود، به این معنی که طی مراحل تحقیق، مطالعه و گردآوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای انجام پذیرفت. افزون بر آن در مسیر تحقیق از منابع نوشتاری و الکترونیک اعم از بیانیه‌ها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌های رهبران و تصمیم‌گیرندگان (رهبری، رییس جمهور، وزیر امور خارجه، مجلس شورای اسلامی، رییس سازمان انرژی اتمی، دبیر شورای امنیت ملی، صدا و سیما، رسانه‌ها، منتقدان و ...) استفاده گردید. برای اعتبار سنجی برودن داده‌ها نیز اقدام به کسب دیدگاه خبرگان از طریق توزیع پرسش‌نامه شده است. جامعه آماری خبرگان و نخبگان که مورد پرسش قرار گرفته‌اند، عمدتاً با برخورداری از تحصیلات دکتری یا کارشناسی ارشد، طی دوران مذاکرات هسته‌ای در زمره صاحب نظرانی بوده‌اند که دیدگاه‌هایشان را بارها در قالب مقاله، مصاحبه یا مناظره در فضای رسانه‌ای رسانه‌ای منعکس ساخته‌اند و از اعتبار علمی و راهبردی برخوردار می‌باشند.

۴. دولت یازدهم و سیاست گذاری هسته‌ای

افزایش تنش بر سر موضوع هسته‌ای میان ایران و غرب منجر به اعمال فشارهای سیاسی و اقتصادی از سوی غرب بر ایران شد. افزایش تحریم‌های بین‌المللی و مشکلات اقتصادی ناشی از آن موجب شد تا موضوع هسته‌ای در جریان رقابت‌های انتخابات ریاست جمهوری خردادماه ۱۳۹۲ به جدالی گفتمانی بدل گردید. چهار نامزد انتخابات ریاست جمهوری (حسن روحانی، علی اکبر ولایتی، محسن رضایی، محمد باقر قالیباف)، کم و بیش هریک بگونه‌ای تغییر در روند پرونده هسته‌ای ایران را خواستار بودند. پرونده‌ای که مسؤولیت آن در دست سعید جلیلی دیگر نامزد انتخابات ریاست جمهوری بود.

رییس جمهور روحانی که پیش از شروع کار دولت نهم در جایگاه دبیر شورای عالی امنیت ملی مسؤولیت پرونده هسته‌ای را نیز بر عهده داشت به ماهنامه «مهرنامه» گفته بود: هیچ‌کس در ایران مخالف دستیابی به انرژی هسته‌ای نبوده و نیست از اصلاح‌طلب تا اصول‌گرا، تنها اختلاف در زمان و روش‌های دستیابی به انرژی هسته‌ای بود. حسن روحانی همین‌طور در بخشی از فیلم تبلیغاتی رقابت‌های انتخاباتی تصریح کرد: چرخیدن سانتریفیوژها بسیار خوب است اما

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

به شرط آنکه چرخ تمام کارخانه‌ها و اقتصاد نیز بچرخد. این گفته در حقیقت کلید واژه ای است که نشان می‌داد اراده دولت روحانی بر کاهش یا لغو تحریم‌ها استوار می‌باشد. سعید جلیلی به عنوان قطب مقابل اما بر این باور بود که «سیاست مقاومت در برابر زیاده خواهی غربی‌ها» گزینه ای است که همچنان باید پی گیری شود (خبرگزاری مهر، ۲۴ خرداد ۱۳۹۱). از این رو حسن روحانی و سعید جلیلی که به عنوان پیشقراولان اصلی دو گفتمان رقیب بر سر موضوع هسته‌ای بودند، در شعارها و مناظرهای انتخاباتی ضمن برجسته سازی دال مرکزی گفتمان هسته‌ای خود، در صدد بی اعتبار سازی گفتمان رقیب بودند. این کشمکش گفتمانی بر سر موضوع هسته‌ای در انتخابات ریاست جمهوری، سرانجام منجر به برتری گفتمان حسن روحانی شد.

۴-۱. دال مرکزی گفتمان هسته‌ای دولت یازدهم

گرچه مولفه‌های اصلی حاکم بر گفتمان هسته‌ای دولت یازدهم به صورت نوشتاری در دسترس نیست اما با بررسی سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های رییس جمهور روحانی می‌توان به برخی از شاخصه‌های آن در چارچوب دال مرکزی تعامل سازنده دست یافت. «هیچگاه پیروزی در سایه انزوا به دست نمی‌آید. در سایه تعامل به دست می‌آید؛ البته که تعامل باید سازنده باشد، موثر باشد، توأم باشد با دیپلماسی و نرمش قهرمانانه، البته که باید تعامل در کنار حاکمیت ملی باشد، استقلال باشد، اجرای خواست مردم باشد» (سخنرانی روحانی، ۱۲/۹/۱۳۹۲). رییس جمهور بر این باور است که این تعامل سازنده می‌تواند کلید حل بسیاری از مشکلات باشد. «آنچه در این کشور می‌فهمم این است که تقابل با دنیا نمی‌تواند راه موفقی باشد. راه، تعامل سازنده با دنیاست. تا می‌گوییم تعامل سازنده، می‌گویند عجب، می‌خواهید با دنیا بسازید. نخیر می‌خواهیم خنجر بکشیم. خوب بله با دنیا می‌خواهیم حرف بزنیم و صحبت کنیم. با منطق صحبت کنیم. مسائل را می‌خواهیم حل کنیم.» (سخنرانی روحانی، ۱۴/۲/۱۳۹۲).

«سیاست دولت در زمینه مسایل خارجی، سیاست اعتدال است؛ یعنی نه تسلیم، نه سازش، نه انفعال، نه تقابل.» (سخنرانی روحانی، ۲۲/۱۲/۱۳۹۲). دولت یازدهم از دیگر سو معتقد است، تحریم ظلمی به ملت ایران است که باید تمامی تلاش را برای برچیدن آن انجام داد. «نتیجه تحریم‌ها، به رغم هر گونه لفاظی و بازی با واژه‌ها، همان آتش افروزی و جنگ طلبی و نابودی

انسان‌هاست. این آتش فقط دامن قربانیان تحریم را نمی‌گیرد، بلکه به اقتصاد و زندگی مردم جوامع تحریم کننده نیز لطمه وارد می‌کند.» (سخنرانی روحانی، ۱۳۹۲/۱۱/۲۲).

رییس‌جمهور روحانی تصریح کرد که «دولت آرمان و واقعیت را کنار هم می‌بیند و بین آن‌ها توازن برقرار خواهد کرد.» (سخنرانی روحانی، ۱۳۹۲/۱۱/۲۲). او تاکید داشت «نگذاریم عده‌ای دومرتبه با شعر و شعار راه بزرگی که ملت ما در خرداد سال گذشته برگزید و انتخاب کرد را، منحرف کنند.» (سخنرانی روحانی، ۱۳۹۲/۲/۲۳). حسن روحانی در مورد تنش زدایی با قدرت‌های بزرگ حتی آمریکا هم معتقد است «ما با آمریکا در مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی اختلاف داریم اما قطعاً دوستی و دشمنی با دنیا دائمی نیست... بسیاری از اروپایی‌ها، آقا اجازه می‌خواهند اما آمریکایی‌ها به قول معروف کدخدا هستند پس اگر با کدخدا ببندیم راحت تر هستیم تا اینکه به سراغ یک مقام پایین تر برویم.» (سخنرانی روحانی، ۱۳۹۲/۲/۲۳).

مذاکرات هسته‌ای اما در دوره ریاست جمهوری روحانی با تفاوت‌هایی همراه بود. اصلی‌ترین شعار تبلیغاتی او در رقابت‌های انتخاباتی، حل موضوع هسته‌ای ظرف ۶ ماه بود. محمدجواد ظریف وزیر امور خارجه در ساعات اولیه پنجم مهر ۱۳۹۲، در حاشیه شصت و هشتمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد، در نخستین مذاکره ایران و ۱+۵ در دولت یازدهم که در سطح وزیران خارجه برگزار شد، شرکت کرد. در این مذاکره، جان کری، وزیر امور خارجه وقت ایالات متحده آمریکا نیز حضور داشت و با ظریف بر سر میز مذاکره نشست. در حاشیه این جلسه ظریف با جان کری گفتگویی دو جانبه داشت. پس از ۳۴ سال این نخستین دیدار مقامات عالی رتبه ایران و آمریکا در سطح وزیران خارجه بود. پس از پایان این دیدار کری در کنفرانس خبری خود گفت: «با ظریف ملاقات داشتم، لحن او حقیقتاً متفاوت بود.» این سفر به همین جا ختم نشد بلکه رئیس‌جمهور ایران هنگام بازگشت از آمریکا، در فرودگاه جان اف کندی با تماس تلفنی باراک اوباما رئیس‌جمهور وقت روبرو می‌شود. تماس کوتاه بود اما پس از بازگشت هیأت ایرانی، انتقادات و تمجیدهای رسانه‌ها و فعالان سیاسی در تهران آغاز شد.

۲-۴. رویکرد سیاست خارجی دولت یازدهم

محمد جواد ظریف که برای سکانداری سیاست خارجی دولت یازدهم معرفی شد، در برنامه‌ای که به مجلس شورای اسلامی ارائه کرد تاکید داشت: رویکرد «همکاری و رقابت» جای «تقابل یا همکاری بی قید و شرط» را گرفته است. بازی با حاصل جمع صفر، جایگاه خود را در

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

روابط بین‌الملل از دست داده و گرچه هنوز بسیاری از حکومت‌ها تلاش می‌کنند منافع و اهداف خود را با هزینه دیگر کنش‌گران به پیش ببرند، ولی بازیگرانی که بر دیدگاه بازی با حاصل جمع صفر و یا بازی برد - باخت اصرار می‌ورزند، شرایط باخت - باخت را به خود و دیگرکنش‌گران تحمیل می‌کنند. گرچه در بین دولت‌ها، عمده‌ترین بازیگر کماکان ایالات متحده آمریکا است، اما رهبری جهانی آمریکا با چالش روبرو بوده و آمریکا ناگزیر از همکاری بین‌المللی شده است. «دیپلماسی عمومی قوی، منطقی، منسجم، با برنامه و غیر واکنشی» و «رفع ابهامات جهانی در مورد صلح آمیز بودن برنامه هسته‌ای» از دیگر دستورکارهای وزارت امور خارجه در دولت یازدهم است.

دیوار بی‌اعتمادی تهران - واشنگتن هم از نگاه تیم جدید در وزارت خارجه دولت یازدهم بایستی بگونه‌ای در چارچوب «مدیریت روابط با آمریکا» تدبیر شود که مهار تشنج و جلوگیری از بروز تنش‌های غیرضرور در روابط دو کشور، شناسایی واقع بینانه اهداف، سیاست‌ها و نگرانی‌های متقابل، تعیین اختلافات مبنایی، موضوعات قابل مدیریت و موارد قابل حل، گرفتن ابتکار عمل از آمریکا در حوزه‌های مختلف روابط دوجانبه، برنامه‌ریزی هدفمند برای استفاده از کلیه ظرفیت‌های سیاسی رسمی و غیررسمی در جهت دستیابی به اهداف و کاستن تدریجی ظرفیت‌های خصومت سازی آمریکا و تبدیل آن به توانایی‌های اثباتی در قالب برنامه وزیر خارجه دولت اعتدال پیشنهاد شده است.

۵. متغیرهای داخلی موثر بر سیاست گذاری هسته‌ای دولت یازدهم

فارغ از نوع سیاستی که جمهوری اسلامی ایران در قبال پرونده هسته‌ای در پیش گرفت، این پژوهش درصدد بررسی و تجزیه و تحلیل مولفه‌های موثر بر سیاست هسته‌ای دولت یازدهم در چارچوب نظریه روزنا است. روزنا در الگوی خود بر این باور است که پنج عامل در تجزیه و تحلیل سیاست خارجی دولت‌ها نقش کلیدی دارند که در ادامه نقش هر یک را در بررسی سیاست هسته‌ای دولت اعتدال مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۵-۱. فرد: در تجزیه و تحلیل سیاست هسته‌ای دولت اعتدال بیش از هر چیز باید بر نقش افراد تصمیم‌گیرنده اصلی در فرایند تصمیمات هسته‌ای و نقش باورها و فرایندهای شناختی و روانی آنها، درکشان از مقدرات و محذورات داخلی و بیرونی (محیط روانشناختی و محیط عملیاتی)، میزان تطابق باورها و شناختشان از محیط، چه داخلی و چه بیرونی توجه کرد. در واقع

تصمیم‌گیری سیاست خارجی به آن دسته از انتخاب‌های فردی و گروهی اشاره دارد که در شکل‌گیری کنش‌های یک کشور تأثیر دارند (Renshon, 2008: 511). در همین زمینه شناخت این باورها را می‌توان از روی کنش‌های گفتاری و اقدامات عملی این افراد کسب نمود. حسن روحانی پیش از پیروزی در انتخابات ریاست جمهوری بر این نکته تأکید داشته است: این که چه کسی رئیس‌جمهور و یا مسؤول تیم مذاکرات باشد، بسیار مهم است (روحانی، ۱۳۹۱: ۱۱۴).

در همین چارچوب می‌توان این‌گونه بیان کرد که حسن روحانی و تمامی افراد مهم دیگر در فرایند تصمیم‌گیری هسته‌ای در کابینه وی، براساس ادراکات خود از محیط بیرونی و باورهای شخصی در تلاشند با برقراری تعادل و توازن میان تقابل بازدارنده، به‌عنوان دال مرکزی گفتمان ستیزش و تسلیم بازنده به‌عنوان دال مرکزی گفتمان سازش، تعامل سازنده را به‌عنوان دال مرکزی گفتمان اعتدال تعیین و هژمون نمایند (دهقانی فیروزآبادی و عطایی، ۱۳۹۳: ۱۰۵). در واقع تعامل سازنده را می‌توان بر مبنای مفاهیمی چون همزیستی مسالمت‌آمیز، تنش‌زدایی، اعتمادسازی، احترام متقابل، منافع متقابل و تفاهم تعریف کرد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۲: ۱۷). آیت‌اله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی هم مولفه‌هایی برای انجام مذاکرات بیان داشتند که نخستین آن لغو تحریم‌هاست. ایشان می‌گویند: اگر قرار است چارچوب تحریم‌ها حفظ شود، پس ما برای چه مذاکره کردیم؟ و این، کاملاً مخالف علت حضور جمهوری اسلامی ایران در مذاکرات است زیرا هدف از مذاکرات برداشته شدن تحریم‌ها بود (۱۳۹۴/۶/۱۲).

تلاش برای بستن پرونده‌ی هسته‌ای علی‌رغم خواست دشمن (۵ تیر ۱۳۹۲)، عبور هنرمندانه از موانعی که دشمن بر سر راه پیشرفت کشور ایجاد کرده است (۳۰ تیر ۱۳۹۲)، تبدیل روابط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با ایران به روابط متعارف (۲۰ فروردین ۱۳۹۳)، مقابله با فضاسازی و دروغ‌پردازی دشمن در افکار عمومی علیه ایران (۲۰ فروردین ۱۳۹۳)، به دست گرفتن ابتکار عمل در سیاست خارجی (۲۱ اردیبهشت ۱۳۹۳) هم از دیگر دلایلی است که رهبر انقلاب برای چرایی مذاکرت بیان داشتند.

حسن روحانی رییس‌جمهور هم در بیست و یکمین سفر استانی خود به اسلامشهر در جنوب غرب تهران گفت: برخی می‌پرسند که ما چرا پای میز مذاکره نشستیم، غم ما بیکاری جوانان ایرانی بود. ما برای تولید و اشتغال پای میز مذاکره نشستیم. وی یکی دیگر از علت انجام

 نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

مذاکرات را برطرف کردن سایه جنگ از روی کشور بود بگونه ای که بصراحت معتقد است «شما مردم بزرگ، کار بزرگی انجام دادید، با قدرت خودتان سایه شوم جنگ را از سر این ملت برداشتید.» برخی منتقدان با استناد به گفته‌های مقام‌های غربی بر این باورند که امریکا هرگز طرحی برای حمله نظامی به ایران نداشته است.

۵-۲. نقش: روزنا در وهله دوم بر این باور است، نقشی که تصمیم گیرندگان اصلی سیاست خارجی دارند، مثل نقش رییس جمهوری، نقش وزیر امور خارجه و... می‌تواند به‌عنوان یکی از مولفه‌های اصلی در سطح خرد مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر عامل نقش در نظریه روزنا را می‌توان با نهادهای فعال در سیاست خارجی نیز مرتبط دانست. در همین راستا می‌توان این‌گونه بیان کرد که در فرایند سیاست‌گذاری خارجی، دو دسته از نهادهای فعال وجود دارد: دسته اول نهادها و یا نقش‌هایی هستند که طبق قوانین و رویه‌های جاری کشورها نقشی نسبتاً با ثبات و مستمر در سیاست گذاری خارجی دارند و دسته دوم نهادها یا نقش‌هایی هستند که متناسب با موضوعات و مسایل خاص سیاست خارجی، وارد فرایند سیاست گذاری خارجی می‌شوند. به‌عنوان مثال در زمینه سیاست هسته‌ای دولت ایران، نهادهایی مثل سازمان انرژی اتمی یا تیم مذاکره کننده هسته‌ای از جمله نقش‌ها و یا نهادهایی هستند که صرفاً به دلیل قرابت تخصصی با مساله هسته‌ای وارد فرایند سیاست گذاری در این حوزه شده اند.

تدوین سیاست گذاری جمهوری اسلامی ایران و اجرای آن عمدتاً در حوزه‌ی اختیارات مقام رهبری، قوه مقننه و قوه مجریه قرار گرفته است. موضوع هسته‌ای در چارچوب سیاست خارجی می‌گنجد و از آن رو نهادهای در این زمینه مسؤولیت دارند که طبق قانون اساسی در سیاست خارجی دارای مسؤولیت هستند. رییس مجلس شورای اسلامی، رییس قوه قضاییه، دبیر شورای عالی امنیت ملی، وزیر امور خارجه و رییس سازمان انرژی اتمی هم پس از رهبر معظم انقلاب اسلامی و رییس جمهور از دیگر افرادی هستند که در تصمیم‌گیری هسته‌ای نقش داشته اند. گرچه کمیسیون‌های امنیت و سیاست خارجی و کمیسیون موقتی برجام از مجلس شورای اسلامی هم در این زمینه موثر بوده اند. طرح برجام در مجلس شورای اسلامی هم مدتی مناقشه برانگیز شد. برخی موافق طرح آن بودند و بعضی نیز معتقد بودند که مجلس در زمینه بررسی برجام نیایستی دخالت کند. رهبر انقلاب در این زمینه تصریح کرد که مجلس نیایستی کنار گذاشته شود، اما افزودند: من در مورد نحوه بررسی و اینکه آن را رد کنند یا تصویب کند هیچ توصیه ای به مجلس ندارم و این، نمایندگان ملت هستند که باید تصمیم بگیرند. سایر

اعضای شورای عالی امنیت ملی از جمله وزیران خارجه، کشور، اطلاعات و مذاکره کنندگان هم از سمت‌هایی است که در این زمینه نقش آفرین هستند. برخی نهادها هم بصورت غیر مستقیم در تصمیم‌گیری هسته‌ای موثرند که رسانه‌ها، فعالان سیاسی، مشاوران، احزاب سیاسی و ... از آن جمله‌اند.

۳-۵. متغیر ساختار حکومتی: نظام سیاسی یا متغیرهای حکومتی که به جنبه‌هایی از ساختار حکومتی اشاره دارد، گزینه‌های سیاست خارجی را مقدور یا محدود کرده و به طور کل بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد. در این سطح از تحلیل باید برای شناخت و تجزیه و تحلیل سیاست هسته‌ای دولت تدبیر و امید، به نوع نظام سیاسی حاکم بر ایران و تعریفی که این نظام از هویت و نقش خود در ارتباط با دنیای بیرون ارائه می‌دهد، توجه نمود. در همین زمینه برونینگ در پژوهش خود نشان می‌دهد که تفاوت در برداشت از نقش ملی، حتی در ملت‌هایی که بسیار شبیه به یکدیگر هستند، منجر به تفاوت در نهادسازی و سیاست‌گذاری ملی می‌شود (Breuning, 1997: 198).

در همین راستا با توجه به مبانی شکل دهنده به هویت ایران در سطح معنایی و اصول قانون اساسی، می‌توان دریافت که دولت ایران، دولتی کاملاً اسلامی و انقلابی است که با توجه به مبانی ایدئولوژیک و اسلامی خود، نقش‌های متفاوتی برای خود از جمله دولت غیرمتعهد و مستقل، دولت عدالت‌جو و ظلم‌ستیز در صحنه نظام بین‌المللی تعریف کرده است. اما نخبگان سیاست خارجی در هر دولتی با توجه به گفتمان خاص حاکم می‌توانند از این نقش‌های تعریف شده تفسیرهای نسبتاً متفاوتی ارائه دهند (رسولی ثانی آبادی، ۱۳۹۰). به عنوان مثال نخبگان سیاست خارجی دولت یازدهم با تفسیر نسبتاً ملایم از هویت انقلابی - اسلامی دولت ایران، نقش‌های هویتی این کشور را متفاوت تر تعریف می‌کنند. به عنوان مثال دولت ایران به عنوان یک دولت عزت طلب و ظلم‌ستیز نمی‌تواند نابرابری هسته‌ای را در سطح نظام بین‌الملل بپذیرد، اما در عین حال می‌تواند با تکیه بر عنصر اعتماد با دنیای بیرون، در جهت احقاق حقوق هسته‌ای تعامل کند.

۴-۵. متغیر محیط داخلی: متغیر داخلی شامل جنبه‌های غیرحکومتی، افکار عمومی و جهت‌گیری‌های ارزشی عمده است. در این سطح از تحلیل نیز در بررسی سیاست هسته‌ای دولت اعتدال باید به جهت‌گیری‌های ارزشی مردم ایران نسبت به موضوع هسته‌ای توجه داشت. اینکه افکار عمومی بر حقوق کامل خود در زمینه هسته‌ای پافشاری کنند و در این راه حتی حاضر به

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

تحمل تحریم‌ها باشند و یا برعکس این حالت خواهان سازش با غرب و لغو تحریم‌ها شوند و به جای تأکید بر امنیت هستی شناسانه و هویتی خود، به امنیت فیزیکی و اقتصادی توجه کنند، تأثیر بسیار زیادی بر جهت گیری‌های هسته‌ای خواهد داشت.

۵-۴-۱. گروه‌های ذی نفوذ غیر رسمی: احزاب، گروه‌های فشار، رسانه و نهادهای غیر رسمی در ترغیب یا انتقاد از دولت نسبت به نوع سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم نقش ویژه ای ایفا می کنند.

۵-۴-۱-۱. منتقدان سیاست هسته‌ای: صف‌آرایی در رقابت‌های انتخاباتی بر سر مساله هسته‌ای پس از پیروزی حسن روحانی نیز استمرار داشت. رئیس جمهور روحانی که در دهه ۶۰ و ۷۰ با تابلو اصول گرایی شناخته می‌شد، در دهه ۸۰ یک سیاستمدار نزدیک به اصلاحات بود و همین باعث شده بود تا دوستان دیروز او تبدیل به منتقدان «شیخ دیپلمات» شوند. منتقدان روحانی اما خاستگاه‌های متفاوتی دارند.

جبهه پایداری: نخستین گروهی که منتقد خط مشی دولت یازدهم در حوزه مذاکرات هسته ای بود، افراد وابسته یا نزدیک به جبهه پایداری بود. این‌ها، نمایندگان وابسته به جبهه پایداری در مجلس شورای اسلامی، نیروهای طرفدار دیدگاه سعید جلیلی در دانشگاه‌ها و... هستند. کسانی که از همان روزهای ابتدایی شکل گیری دولت، منش دولت یازدهم در قبال مذاکرات هسته ای را بر نمی تابیدند. انتقاد از مذاکرات تا به حدی بالا گرفت که دولت متهم به سازش شد. این سخنان باعث شد رهبر انقلاب در واکنشی صریح تیم مذاکره کننده را فرزندان انقلاب نامید و اعلام کردند هیچ کس حق ندارد، این تیم را سازش کار بنامد. محمد تقی مصباح یزدی، روح الله حسینیان، حمید رسایی، مهدی کوچک زاده و مسعود بذریاش، فواد ایزدی، مهدی محمدی، حسن عباسی و... در صف منتقدان قرار گرفتند که دیدگاه‌هایشان را بصورت آشکار در رسانه‌ها بیان می کردند. سعید جلیلی که در دولت نهم و دهم مسوولیت مذاکرات هسته‌ای با گروه ۵+۱ را بر عهده داشت و فریدون عباسی رییس سازمان انرژی اتمی در دولت دهم هم پس از استقرار دولت یازدهم در زمره منتقدان سیاست گذاری تیم هسته‌ای جدید قرار گرفتند. اصول گرایان: شماری از حامیان محمد باقر قالیباف و علی اکبر ولایتی در دوران انتخابات نیز، به علت نزدیکی حسن روحانی به جریان اصلاحات، در زمره مخالفان رییس جمهور قرار گرفتند. این گروه گرچه دولت روحانی را نقد می‌کنند اما هر از گاهی هم در کنار دولت قرار می‌گیرند.

روزنامه‌ها: نبود حزب قدرتمند فراگیر با کارکرد مستمر در ایران سبب شده است تا بگونه ای روزنامه‌ها، هفته نامه‌ها و حتی ماهنامه‌ها وظیفه احزاب را نیز بر دوش بکشند چه رسانه‌های نوشتاری که از سیاست دولت یازدهم حمایت می کنند و چه آن‌هایی که در قامت رسانه‌های منتقد فعال هستند. روزنامه‌های کیهان، وطن امروز، هفته نامه ۹ دی و ... در اردوگاه منتقدان فرایند گفتگوهای دولت یازدهم در حوزه هسته ای قرار دارند. حسین شریعتمداری و محمد کاظم انبارلویی دو تن از روزنامه نگاران اصول گرا بیشترین مقاله انتقادی را نسبت به سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم منتشر کردند.

صدا و سیما: حسن روحانی از همان روزهای نخستین رقابت‌های انتخاباتی معتقد بود که صدا و سیما منصفانه عمل نمی‌کند. این موضوع هنگام شکل گیری دولت یازدهم هم به شیوه‌های گوناگون از زبان رئیس‌جمهور، معاونان و مشاوران آشکارا بیان شد. انتقاد به نحوه پوشش رویدادها، چینش خبرها، برجسته سازی دیدگاه مقام‌های آمریکایی، سانسور بخش‌های از سخنرانی رئیس‌جمهور، تولید برنامه‌های انتقادی نسبت به مذاکرات هسته‌ای و ... به صورت مکرر از سوی دولت یا رسانه‌ها و سیاست مداران نزدیک به دولت مطرح می‌شود. کار تا به آن حد بالا گرفت که رئیس‌جمهور در نخستین نشست با علی عسکری رئیس جدید صدا و سیما گفت: هرگونه فعالیت جناحی در صدا و سیما به علت ماهیت ملی و فراجناحی اطلاع‌رسانی عمومی، غیرقابل قبول است. همه باید مراقب باشیم خلاف نظر رهبر معظم انقلاب به قطبی سازی جامعه دامن نزنیم و متوجه باشیم که اختلاف افکنی، توطئه‌ای دشمنانه است (۸ خرداد، ۹۵). رئیس‌جمهور روحانی هم بصورت مستمر پاسخ منتقدان را در در رسانه‌ها می دهد که این موضوع در دوران مذاکرات هسته ای روند فزاینده ای داشت.

۴-۱-۲. **موافقان سیاست هسته‌ای:** چهره‌ها و بدنه گروه‌های اصلاح طلب در جریان رقابت‌های انتخاباتی از حامیان اصلی حسن روحانی بودند. در این بین نقش حمایتی اکبرهاشمی رفسنجانی و رئیس دولت اصلاحات هم در میان بازتاب گسترده‌ای در افکار عمومی داشت (ایسنا، ۹۲/۲/۱۷). این حمایت به مرحله ای رسید که رای محمدرضا عارف نامزد اصلاح طلبان که از رقابت‌ها کنار کشید هم عملاً به سبب حسن روحانی ریخته شد. عارف به خواست رهبران جریان اصلاحات از دور رقابت‌ها کنار کشید (خبرگزاری مهر، ۲۰ خرداد ۹۲).

حزب اعتدال و توسعه، حزب اعتماد ملی و ... سایر گروه‌های وابسته به جریان اصلاح طلبی هم که در رقابت‌های انتخاباتی از نامزدی حسن روحانی حمایت کردند پس از آن نیز سیاست

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

های هسته‌ای دولت یازدهم را مورد پشتیبانی قرار دادند. چهره‌های دانشگاهی و کارشناسی مانند صادق زیباکلام، ناصرهادیان، حسن بهشتی‌پور، محمد حسن دریایی و ... از افرادی هستند که با نوشتن مقاله و سخنرانی، سیاست‌گذاری هسته‌ای دولت یازدهم صحیح می‌دانستند.

روزنامه شرق، اعتماد ملی، افتاب یزد، فرهیختگان، اطلاعات و ... نیز در زمره روزنامه‌هایی است که طی دو سال مذاکرات هسته‌ای با نگاه حمایت‌آمیز اقدام به پوشش خبری می‌کردند. فعالان فضای مجازی هم از جریان سازان حامی مذاکرات هسته‌ای دولت یازدهم بودند، بگونه‌ای که رییس‌جمهور روحانی از آن‌ها قدردانی کرد.

۵-۵. متغیر محیطی: روزنا در بیان سطوح مختلف در تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، در کنار سطوح خرد، نقش عامل محیطی و بیرونی را نیز در قالب مقدمات و محذورات محیطی به عنوان سطح تحلیل موثر می‌داند. بنابراین در این سطح از تحلیل نیز در بررسی سیاست هسته‌ای دولت یازدهم، باید به نقش عوامل محیطی شامل توزیع قدرت در نظام بین‌الملل، توزیع قدرت در منطقه‌ای که ایران در آن قرار گرفته است، الگوهای دوستی و دشمنی حاکم بر این دو سطح، ادراکات دولت‌های منطقه‌ای و غربی (به‌عنوان بازیگران اصلی نظام بین‌الملل) از دولت ایران به صورت کلی و فعالیت‌های هسته‌ای ایران به‌طور خاص، هم‌پیمانان دولت ایران در دو سطح منطقه‌ای و بین‌المللی، جهت‌گیری‌های دولت‌های چین و روسیه نسبت به برنامه هسته‌ای ایران و نقشی که آن‌ها در فرایند مذاکرات و تصمیم‌گیری‌ها می‌توانند ایفا کنند و ... همه و همه می‌تواند در تجزیه و تحلیل سیاست هسته‌ای دولت یازدهم و جهت‌گیری آن موثر واقع شود.

تلاش دولت یازدهم در تنش زدایی با همسایگان منطقه‌ای به خصوص عربستان و ایجاد رابطه با این کشورها، یا تلاش برای بهبود رابطه با دولت‌های غربی از جمله ایالات متحده آمریکا می‌تواند گامی در مسیرافزایش مقدمات محیطی و از میان بردن محذورات در این سطح تلقی شود که نتیجه آن به عنوان یک عامل مهم محیطی در سیاست هسته‌ای دولت ایران موثر بوده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در واقع اینکه دیگری موجود در محیط بیرونی، خود را (مقصود دولت ایران است)، دوست، رقیب و یا دشمن بازنمایی کند، تأثیر بسیار زیادی بر روابط میان آن‌ها دارد (ونت، ۱۳۸۶).

برای ترسیم آرایش محیط بین‌الملل در قبال پرونده هسته‌ای ایران، بازیگران بین‌المللی موثر در این حوزه را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد: ۱. بازیگران فرامنطقه‌ای شامل آمریکا،

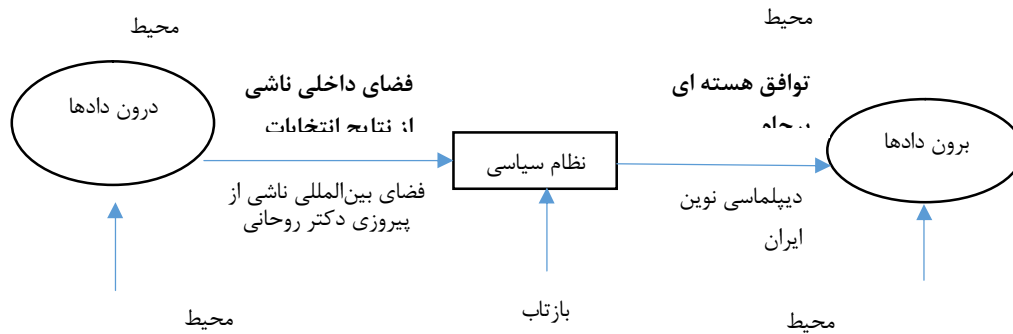
انگلیس، فرانسه، چین، روسیه، آلمان؛ ۲. بازیگران منطقه ای شامل عربستان سعودی، ترکیه، رژیم صهیونیستی؛ ۳. نهادهای بین المللی شامل شورای امنیت سازمان ملل، آژانس بین المللی انرژی اتمی.

پیروزی حسن روحانی در انتخابات ریاست جمهوری، موج گسترده‌ای از ابراز امیدواری برای حل و فصل پرونده هسته ای در پی داشت. این واکنش‌ها در سه گروه قابل تقسیم بندی است: واکنش کشورها یا نهادهای بین المللی که بازیگر اصلی پرونده هسته‌ای هستند در برابر پیروزی روحانی در انتخابات ریاست جمهوری توأم با استقبال بود. ایالات متحده، بریتانیا، فرانسه، چین و روسیه که عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل هستند و آلمان که از بدو جنجال بر سر فعالیت‌های هسته ای ایران یکی از کشورهای طرف مذاکره قلمداد می‌شد در این گروه جای می‌گیرند. این کشورها مدعی هستند با توجه به سیاست‌های اعلامی حسن روحانی برای از سرگیری مذاکرات، ایجاد محدودیت، شفاف‌سازی و رفع نگرانی‌ها در حوزه هسته‌ای، دستیابی ایران به بمب اتمی را به تاخیر می‌اندازد (خبرگزاری فرانسه، ۲۵ خرداد ۱۳۹۲).

در میان همه واکنش‌ها، اما، موضع رژیم اسرائیل به نتیجه انتخابات ایران بسیار قابل توجه است؛ زیرا روزنامه «تایمز اسرائیل» با انتشار مطلبی، از «ترس» این رژیم از انتخاب روحانی در ایران خبر داده است (تایمز اسرائیل، ۲۷ خرداد ۱۳۹۲). دولت عربستان سعودی هم گرچه در نخستین روزهای پیروزی سیاست سکوت را پیشه کرد اما سرانجام صرفا به یک تبریک بسنده کرد. تل آویو و ریاض بر این باورند که کاهش تنش ایران با قدرت‌های بزرگ بر سر موضوع هسته‌ای، سبب افزایش نفوذ تهران در منطقه می‌شود.

در این پژوهش گرچه تاثیر متغیرهای داخلی بر سیاست گذاری هسته‌ای مدنظر است اما به مولفه محیط پیرامونی هم به علت نقش مهم آن در چارچوب نظریه روزنا به صورت گذرا اشاره شد. بنابراین با توجه به عوامل و متغیرهایی که در بالا به آن اشاره شد، می‌توان به این نتیجه رسید که در تجزیه و تحلیل سیاست هسته‌ای هر دولتی از جمله ایران، تنها بسنده کردن به یک عامل آن هم فقط در یک سطح به هیچ وجه کافی نیست و نمی‌تواند ما را در فهم کامل مساله یاری رساند. بنابراین باید تمامی عوامل در هر دو سطح خرد و کلان مورد بررسی و توجه قرار گیرند.

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

شکل شماره (۱): الگوی سیستمی تصمیم‌گیری دولت یازدهم

۶. ساز و کار نوین در مذاکرات هسته ای

رئیس جمهوری ایران، رئیس شورای عالی امنیت ملی کشور نیز به حساب می‌آید. حسن روحانی بر اساس تجربه ای که در زمان دبیری شورای عالی امنیت ملی در سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴ کسب کرده بود، به دنبال یافتن سازوکار جدیدی برای بر اساس تجربه ای بود که پس از مذاکرات با تروویکای اروپایی داشت. مذاکراتی که در زمان، علی لاریجانی و سعید جلیلی ادامه یافت اما منجر به توافق نشد. رییس جمهور روحانی یکی از محدود شخصیت‌های جمهوری اسلامی محسوب می‌شود که از آغاز جنجال بر سر فعالیت‌های هسته ای ایران در سال ۱۳۸۱ تاکنون با آن در ارتباط بوده است.

۶-۱. انتقال پرونده هسته ای به وزارت امور خارجه: زمان اندکی از روی کار آمدن دولت یازدهم نگذشته بود که خبر انتقال پرونده هسته‌ای ایران از شورای عالی امنیت ملی به وزارت امور خارجه مطرح و هدف از این اقدام یکپارچه سازی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و دوری از موازی کاری ذکر شد. بعدها ظریف وزیر امور خارجه فاش ساخت که «روحانی خیلی قبل از مکالمه تلفنی با باراک اوباما رییس جمهور آمریکا و حتی پیش از قبول مسؤلیت وزارت خارجه، طی حکمی مسؤلیت این پرونده را به من واگذار کردند. اگر خاطرتان باشد گفتگوی تلفنی آقای دکتر روحانی و باراک اوباما در مسیر برگشت به تهران اتفاق افتاد، در صورتی که مذاکرات من با آقای جان کری و ۱+۵ قبلاً تصویب شده بود و همچنین رشته تحصیلی ما هم در همین راستا است. برای دانشجویانم در کلاس درس توضیحاتی درباره پرونده هسته ای می

دادم. لذا ناآشنا با پیچیدگی این کار نبودم و می دانستم که در چه وادی خطرناکی وارد شده ام.» (خبرگزاری جماران، ۳۱ مرداد ۱۳۹۴). رییس جمهور حسن روحانی هم بعدها تاکید کرد: اگر رئیس تیم مذاکره کننده هسته‌ای غیر آقای دکتر ظریف بود به این موفقیت دست نمی‌یافتیم. روحانی اظهار داشت: با همه شناختی که من در طول بعد از انقلاب نسبت به دیپلمات‌های کشور دارم، بی شک قوی‌ترین فردی را که در این زمینه فکر می‌کردم این بار مسئولیت را می‌تواند به مقصد برساند، به‌عنوان وزیر امور خارجه برگزیدم که این امر یکی از توفیقات این کار بود. وی تصریح کرد: پیام اینکه موضوع مذاکرات از شورای عالی امنیت ملی به وزارت خارجه منتقل شد این است که موضوع هسته‌ای یک مساله امنیتی نیست بلکه یک مساله سیاسی است (خبرگزاری صدا و سیما، ۲۹ دی ۹۴).

۶-۲. نقش محوری وزارت خارجه: رییس جمهور روحانی که در این چارچوب به دنبال تسهیل امور در پرونده هسته‌ای بود با انتقال پرونده هسته‌ای از شورای امنیت ملی به وزارت خارجه، روند تصمیم‌گیری را اسان تر کرد و با زمینه‌سازی برای ارتقای سطح مذاکرات از مدیران سیاسی به وزیران خارجه ۱+ ۵، به حل مساله هسته‌ای شتاب بیشتری داد. روحانی مسئولیت پرونده هسته‌ای ایران را از شورای عالی امنیت گرفت و آن را به وزارت خارجه و ظریف سپرد و علی اکبر صالحی، وزیر خارجه سابق هم به عنوان رئیس سازمان انرژی اتمی منصوب کرد. ظریف و صالحی دکتری خود را از دانشگاه دنور و استانفورد آمریکا اخذ کرده‌اند. نقش فرد و جایگاه در فرایند تصمیم‌گیری هسته‌ای طبق نظریه روزنا در دولت دهم از جایگاه موثرتری برخوردار شد.

۷. تصمیم‌گیری براساس الگوی سیستمی

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه هسته‌ای به عنوان یک سیستم در نظر گرفته می‌شود که سیاست دولت‌های مختلف و مبانی فکری جناح‌های سیاسی که در رقابت سیاسی از طریق انتخابات پیروز می‌شوند، به صورت نهاده وارد دستگاه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌شود (نقیب‌زاده، ۱۳۸۸؛ پورا احمدی، ۱۳۸۹). در سیستم سیاست‌گذاری هسته‌ای جمهوری اسلامی این نهاده‌ها در جعبه تصمیم‌گیری پردازش می‌شود. این جعبه شامل عوامل فردی، نهادی و نظام بین‌المللی است. پس از پردازش در دستگاه تصمیم‌گیری، سیاست‌های اتخاذ شده برای اجرا به صورت برون داد ظاهر می‌شود. به دلیل ماهیت نظام

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

جمهوری اسلامی ایران که مردم سالاری دینی است، سیستم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران باز است. بدین معنی که نهادهای تبدیل شده به برون داد، به صورت بازخورد دو باره به صورت نهاده وارد دستگاه سیاست خارجی می شود.

۱-۷. برون دادهای سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم: مبانی فکر دولت تدبیر و امید مانند تنش زدایی، تعامل سازنده و شفافیت سازی در ارتباط با پرونده هسته ای جمهوری اسلامی ایران به صورت نهاده وارد سیستم سیاست گذاری می شود و پس از پردازش، به صورت برون داد یا سیاست های اجرایی در صحنه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ظاهر می شود.

۲-۷. برنامه جامع اقدام مشترک یا برجام: توافق جامع و نهایی هسته ای با عنوان رسمی برنامه جامع اقدام مشترک یا برجام به دنبال تفاهم هسته ای لوزان، در ۲۳ تیر ۱۳۹۴ (۱۴ ژوئیه ۲۰۱۵) در وین اتریش بین ایران، اتحادیه اروپا و گروه ۱+۵ (شامل چین، فرانسه، روسیه، پادشاهی متحد بریتانیا، ایالات متحده آمریکا و آلمان) منعقد شد. این سند از یک متن اصلی به علاوه ۵ ضمیمه تشکیل شده و متن انگلیسی آن مجموعاً ۱۵۹ صفحه است.

۱-۲-۷. اقدام های اعتماد ساز: دولت های غربی مدعی بودند که زمان گریز هسته ای ایران برای دستیابی به بمب اتم کوتاه ست از این رو جمهوری اسلامی طبق بند ۲۸ پذیرفت «سطح غنی سازی خود را به مدت ۱۵ سال در حد ۳,۶۷ درصد حفظ کند و طبق بند ۴۵ به مدت ۱۵ سال، در فردو، فعالیت های غنی سازی اورانیوم و تحقیق و توسعه مربوط به غنی سازی اورانیوم نخواهد داشت و هیچ گونه مواد هسته ای نگهداری نخواهد کرد». از دیگر سو در چارچوب تعهد به بند ۵۶ «به مدت ۱۵ سال ذخیره اورانیوم غنی شده خود را تا حد ۳۰۰ کیلوگرم گاز UF₆ (یا معادل آن در ترکیب های شیمیایی دیگر) با غنای تا ۳/۶۷ درصد نگاه خواهد داشت." و طبق بند ۶۴ هم آمده که ایران «اجرای موقت پروتکل الحاقی و اجرای کامل کد اصلاحی ۳/۱» را به عنوان بخشی از ترتیبات فرعی موافقت نامه جامع پادمان را شروع کند.

۲-۲-۷. شفاف سازی: ایران برای شفاف سازی بیشتر نیز طبق بند ۷۰ پذیرفت که «برای ۱۵ سال به آژانس اجازه خواهد داد تا در صورت لزوم پایش مداوم با استفاده از اقدامات محدودسازی و مراقبت، سانتریفیوژها و زیرساخت های انبار شده در انبار باقی مانده و فقط جهت جایگزینی سانتریفیوژهای خراب شده را راستی آزمایی نماید.»

اجازه دسترسی منظم شامل دسترسی روزانه هنگامی که توسط آژانس درخواست شد، به ساختمان‌های مرتبط در نطنز شامل همه بخش‌های موسسه‌های FEP و PFEP را به مدت ۱۵ سال خواهد داد. برای ۱۵ سال، تاسیسات غنی سازی نطنز تنها محل برای همه فعالیت‌های غنی سازی اورانیوم و فعالیت‌های مرتبط با غنی‌سازی شامل تحقیق و توسعه تحت نظارت پادمان در ایران خواهد بود.

۷-۲-۳. برطرف کردن نگرانی‌ها: ایران برای برطرف کردن نگرانی‌های ادعایی هم طبق بند ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ متعهد شد درخواست‌های دسترسی بر مبنای شروط برجام با نیت خوب، و اگر آژانس نگرانی‌هایی در رابطه با مواد یا فعالیت‌های اعلام نشده یا فعالیت‌های مغایر با برجام در محل‌هایی که تحت موافقت نامه جامع پادمان یا پروتکل الحاقی اعلام نشده‌اند، داشت، آژانس به ایران اساس چنین نگرانی‌هایی را ارائه نموده و درخواست شفاف سازی می‌نماید.

۷-۲-۴. همکاری متقابل: ایران و ۱+۵ تصمیم گرفتند، در کنار سایر موارد، از جمله از طریق همکاری‌های فنی آژانس، هر کجا متناسب باشد، در حوزه‌های مختلف صلح آمیز صنعت هسته ای که در چارچوب این برجام، که در این ضمیمه به تفصیل آمده است، همکاری نمایند. در این ارتباط، کمیسیون مشترک نیز کمک به ایران شامل پروژه‌های همکاری فنی آژانس را، هنگامی که متناسب باشد، پشتیبانی می‌نماید.

همه همکاری‌های صلح آمیز هسته‌ای تحت این برجام، متقابلاً توسط کشورهای شرکت کننده تعیین خواهد شد و با برجام و قوانین و رویه‌های ملی عضو شرکت کننده مطابقت خواهد داشت.

اعضاء ۱+۵، چنانچه متناسب باشد، دستیابی ایران به راکتورهای تحقیقاتی و قدرت آب سبک را برای تحقیق و توسعه و آزمون و همچنین برای تامین برق و شیرین سازی آب همراه با ترتیباتی برای تضمین ارائه سوخت هسته‌ای و خروج سوخت مصرف شده، آنگونه که در قراردادهای مربوطه برای هر راکتور فراهم شده آمده است، تسهیل خواهند نمود.

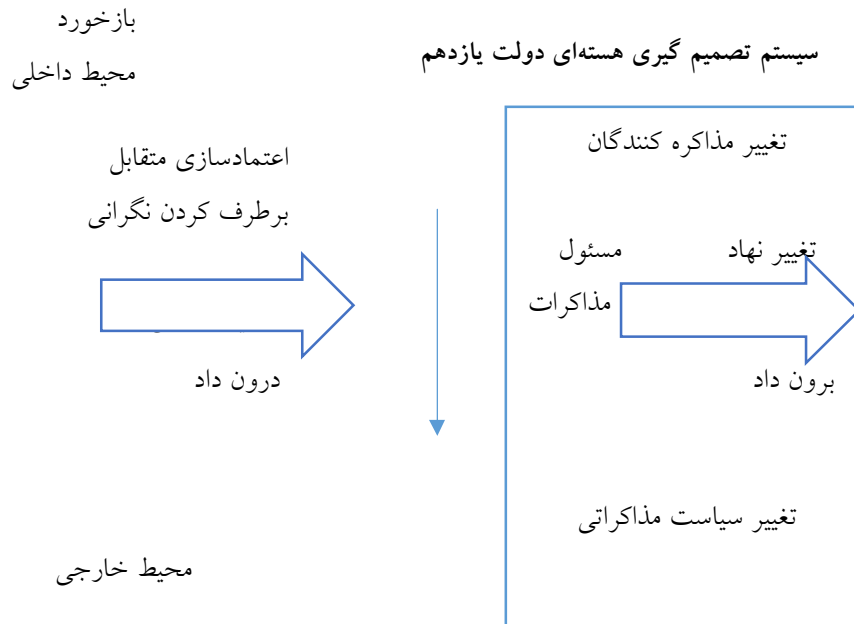
۷-۲-۵. تحریم‌ها: قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد که برجام را تایید خواهد نمود تمام مفاد قطعنامه‌های قبلی شورای امنیت در خصوص موضوع هسته ای ایران ۱۶۹۶ (۲۰۰۶)، ۱۷۳۷ (۲۰۰۶)، ۱۷۴۷ (۲۰۰۷)، ۱۸۰۳ (۲۰۰۸)، ۱۸۳۵ (۲۰۰۸)، ۱۹۲۹ (۲۰۱۰) و ۲۲۲۴ (۲۰۱۵) را هم زمان با اجرای اقدامات توافق شده مرتبط با هسته‌ای توسط ایران، راستی آزمایی

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

شده توسط آژانس، به نحو مشخص شده در پیوست ۵ لغو خواهد کرد و محدودیت‌های خاصی را به نحو مشخص شده در پیوست ۲ برقرار خواهد نمود؛

اتحادیه اروپایی و ایالات متحده آمریکا در چارچوب بند ۱۹ و ۲۱ ملزم شدند منطبق با این برجام اعمال تحریم‌های مشخص شده در پیوست ۲ را با اثربخشی همزمان با اجرای اقدامات توافقی شده ی مرتبط با هسته ای توسط ایران به نحو مشخص شده در پیوست ۵، که توسط آژانس راستی آزمایی شده باشد، متوقف ساخته و به این توقف ادامه خواهد داد. این تحریم‌ها به نحوی که در پیوست دو تشریح شده، می‌گردد.

اعتماد سازی متقابل، شفافیت سازی، تعامل سازنده و برطرف کردن نگرانی در زمره سیاست‌های اصلی دولت یازدهم است که رییس جمهور روحانی برای پاسخ دادن به آن، اقدام به تغییر افراد مذاکره کننده، نهاد مسوول مذاکره و تغییر سیاست از تقابلی به تعاملی است کرد. این تغییر سیاست‌ها را می‌توان بصورت نمودار در شکل زیر مشاهده کرد.

تغییراتی که در سیستم تصمیم‌گیری دولت یازدهم ایجاد شد در مرحله نخست به توافق اولیه یعنی برنامه اقدام مشترک منجر شد. مذاکره کنندگان جدید ایران پس از شش ماه گفتگو با دست یابی به بیانیه لوزان در مسیر دستیابی به توافق گام برداشتند. استمرار گفتگوهای فشرده که بیش از ۲۲ ماه به درازا کشیده شد سرانجام به توافق برنامه جامع اقدام مشترک موسوم به برجام انجامید که فصل نوینی در روابط هسته‌ای ایران با گروه ۵+۱ آغاز شد.

الگوی پیشنهادی البته بایستی مورد اعتبار سنجی قرار گیرد. پس از شکل‌گیری الگوی اولیه که مبتنی بر مولفه‌های پنج‌گانه روزنا است، داده‌ها در قالب پرسش‌نامه‌ای ۱۴ بندی تدوین شد. برای این که نظرات، از جامعیت و دقت مناسبی برخوردار شود، اطلاعات موردنیاز برای قضاوت در اختیار ۱۶ نفر از صاحب نظران قرار گرفت، پرسش‌نامه به همراه مختصری از مراحل کار برای پرسش‌شوندگان ارسال شد.

نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم

در همان نخستین مرحله پاسخها بدون پراکندگی و اختلاف نظر زیاد بود که طبعا نیازی به تکرار نبود زیرا معمولا یکسانی در بین ۵۱ درصد تا ۱۰۰ درصد پاسخها، به عنوان اجماع تلقی می‌شود، ولی توافق بر ۷۵ درصد به عنوان مبنای اجماع، بیشتر تاکید شده است. برای دستیابی به تحلیلی مناسب تر، وزن پرسش‌های زیاد و خیلی زیاد در یک گروه قرار داده شد و وزن کم و خیلی کم هم در یک گروه محاسبه شد.

نتیجه‌گیری

بررسی نشان می‌دهد که مولفه‌های محیط بین‌المللی و محیط داخلی بیشترین تاثیر را بر سیاست‌گذاری هسته‌ای دولت یازدهم داشته است که با دیدگاه روزنا همخوانی دارد. صاحب نظرانی که مورد پرسش قرار گرفته اند بر این باورند، محیط داخلی با ۷۹ درصد پس از محیط بین‌المللی که حدود ۹۲ درصد را به خود اختصاص دارد، بیشترین وزن را در میان مولفه‌ها داشته است. حسن روحانی از نخستین روز رقابت‌های انتخابات ریاست جمهوری یازدهم با در اولویت قرار دادن حل پرونده هسته‌ای، سیاست تعاملی با دنیا را مد نظر قرار داد.

وزن داده شده نخبگان به این موضوع از آن رو که پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران ذیل سیاست خارجی می‌گنجد و در آن کشورها و نهادهای بین‌المللی هم نقش افرین است با تحلیل‌های توصیفی همسو است.

از دیگر سو طبق داده ناشی از دیدگاه نخبگان، مولفه نقش هم ۸۳ درصد می‌باشد که در میان سه مولفه مد نظر روزنا در جایگاه نخست قرار دارد. تحلیل تصمیم‌گیری هم نشان داد که انتقال پرونده از شورای عالی امنیت ملی به وزارت امور خارجه از اولویت‌های حسن روحانی از روزهای نخستین به دست گرفتن قدرت بوده است.

نکته بعدی هم که تحلیل توصیفی پژوهش را تایید می‌کند جایگاه کانونی عامل فردی در تصمیم‌گیری هسته‌ای دولت یازدهم است. داده‌ها حکایت از آن دارد که صاحب نظران معتقدند که وزن این مولفه در سیاست‌گذاری حدود ۷۵ درصد می‌باشد. این برآورد در سخنرانی رییس جمهور روحانی هم دیده می‌شود که بصراحت گفته است که هیچ فردی بهتر از دکتر ظریف برای به دوش کسیدن مسؤولیت این پرونده نمی‌شناسم.

مولفه ساختار با وزنی معادل ۶۶/۶۶ در جایگاه سوم قرار دارد. ساختار کشور طی ۱۲ سال منجر به برجام تغییر بنیادینی نداشته است. این موضوع در تحلیل توصیفی هم نتیجه یکسانی داشت.

بنابراین، فرضیه تحقیق که «دولت یازدهم تحت تاثیر متغیرهای داخلی اتخاذ رویکرد تعاملی، تغییر مذاکره کنندگان و چینش جدید نهادی، بستر دستیابی به توافق هسته‌ای (برجام) را فراهم کرد» تایید می‌شود.

پیشنهاد‌های آموزشی

- آشنایی با تاریخچه و فراز و فرود پرونده هسته‌ای که حدود یک سوم از عمر جمهوری اسلامی را شامل می‌شود با هدف تولید ادبیات جدید؛
- گنجانیدن بررسی‌های علمی در سرفصل‌های درسی و پژوهش‌های کاربردی دانشجویان و هیات‌های اندیشه ورزی؛
- آموزش با هدف افزایش قدرت تحلیل دست‌اندرکاران رسانه‌ها برای پوشش مذاکرات بین‌المللی؛
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی در مورد بایدها و نبایدهای مذاکرات بین‌المللی.

پیشنهاد‌های پژوهشی

- این تحقیق گام نخست علمی در ارتباط با سیاست‌گذاری هسته‌ای دولت یازدهم است. استمرار کارهای علمی با هدف تولید ادبیات علمی در این حوزه بهتر است در دستور کار مراکز علمی و پژوهشی قرار گیرد.
- بررسی تطبیقی سیاست‌گذاری هسته‌ای در چارچوب سایر نظریه‌های رقیب می‌تواند به عنوان رساله‌های دانشجویی مطرح شود.
- تصمیم‌گیری دولت یازدهم در دستیابی به توافق هسته‌ای (برجام) با بهره‌گیری از مولفه‌های تهدید - فرصت و هزینه - فایده مورد کاوش علمی قرار گیرد.
- فرایند سیاست‌گذاری پرونده هسته‌ای از منظر درک هسته‌ای، راه‌های فرارو، اجرای برجام و پیامد ناشی هر یک در قالب پژوهش علمی جداگانه در دستور کار قرار گیرد.

- نقش متغیرهای داخلی بر الگوی سیاست گذاری هسته ای دولت یازدهم
- تاثیر توافق هسته‌ای بر جام بر موضوعات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در چارچوب پژوهش‌های علمی مورد بررسی قرار گیرد.
 - نقش هر یک از بازیگران بین‌المللی شامل کشورها، سازمان‌ها و نهادهای منطقه‌ای و جهانی در قالب تحقیق‌های جداگانه بررسی شود.
 - بررسی تاثیر توافق هسته‌ای بر جام روی موضوعات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در قالب طرح‌های پژوهشی.
 - بررسی تطبیقی پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران با پرونده هسته‌ای سایر کشورها درگیر بحران.
 - برگزاری مناظره در مورد فرایند سیاست گذاری هسته‌ای در صدا و سیما و همایش‌های علمی در دانشکده‌های علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، اقتصاد و حتی فنی با هدف بررسی زوایای توافق در حوزه‌های مختلف انجام گیرد.
 - گفتگوی عمقی با مذاکره کنندگان ایرانی برای بیان ناگفته‌های دوران مذاکرات تا زمینه بهره‌گیری از تجربه دوران مذاکرات، فراهم شود.
 - مدون کردن نحوه سیاست گذاری پرونده هسته‌ای در نهادهای تصمیم‌گیر شامل شورای عالی امنیت ملی، مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام و ...
 - نحوه درک مساله، شیوه تصمیم‌گیری، اجرا و بازخورد نحوه تصمیم‌گیری دولت یازدهم در حوزه هسته‌ای مورد کنکاش قرار گیرد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- احمدیان، قدرت و سعیده احمدی، السادات (۱۳۹۲). «کشمکش بر سر پرونده هسته‌ای ایران؛ نتولیرالیسم در برابر نئو رئالیسم»، *اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره ۲۸۹.
- پوراحمدی، حسین (۱۳۸۹). *دیپلماسی نوین: جستارهایی در سیاست خارجی ج.ا.ا.*، تهران: دفتر مطالعات وزارت امور خارجه.
- دهقانی فیروز آبادی، جلال و نوری، وحید (۱۳۹۱). *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران اصول‌گرایی*، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).

فصلنامه مطالعات سیاسی؛ سال نهم، شماره ۳۵، بهار ۱۳۹۶

- دهقانی فیروزآبادی، جلال و فیروزه، رادفر (۱۳۹۳). **الگوهای صدورانقلاب درسیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- دهقانی فیروزآبادی، جلال و عطایی، مهدی (۱۳۹۳). «گفتمان هسته‌ای دولت یازدهم»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، سال ۷، شماره ۱، صص ۹۳-۱۱۷.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۹۲). «سیاست تعادل و توازن»، **همشهری دیپلماتیک**، شماره ۷۴، صص ۱۹-۱۲.
- رسولی ثانی آبادی، الهام (۱۳۹۱)، «موضوع هسته ای ایران: بررسی دیدگاه‌ها و ادبیات موجود»، **فصلنامه سیاست خارجی**، سال ۲۶، پاییز، صص ۶۰۶-۵۸۵.
- روحانی، حسن (۱۳۹۱)، **امنیت ملی و دیپلماسی هسته ای**، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- سیف زاده، حسین (۱۳۷۵)، **مبانی و مدل‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی**، تهران: دفتر مطالعات وزارت امور خارجه.
- ملکی، عباس (۱۳۸۲). «فرآیند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران»، **فصلنامه راهبرد**، شماره ۲۷، صص ۸۱-۱۰۷.
- نقیب زاده، احمد (۱۳۸۸). **فرآیند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران**، تهران: مرکز تحقیقات راهبردی.

(ب) منابع انگلیسی

- Rosenau, James N. (1966). "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy." In R. Barry Farrell (ed.), **Approaches to Comparative and International Politics**. Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 27-92.
- Rosenau, James N. (1971). **The Scientific Study of Foreign Policy**, Free Press.